

stopil proti „n e k o m u“, ki širi med ljudstvo brezbožne knjige. „Sežgite take knjige, če jih dobite v roko, ako nočete, da boste po smrti sami večno goreli!“ Ta dogodek ni skalil dobrih odnosov med nami in šent Danijelčani.

Poplava tiska in propagande, ki bije samo na eno plat zvona, izolira do neke mere vas od svetovnega dogajanja in njegove prave podobe. Dočim ni več mogoče zakrivati položaja kmeta, se skušajo prikazati stvari, ki se gode izven njegove domačije, okraja in domovine, v njemu tuji in neresnični luči. Zlasti velja to za vprašanja političnega in kulturnega značaja. Toda tudi v tem sistemu izolacije vasi se kažejo razpoke. Resnično življenje in dogajanje si nevdržno utira pot v zadnjo hribovsko vas.

Iz šent Danijela se najbolj prosvetljene in zdrave delavske moči izselijo. Vrste vaške revščine množijo tisti, ki zaradi bolezni ali drugih hib ne morejo drugim. Zato je razredna zavest tega sloja na nizki stopnji. Ko smo popisovali po bajtah, so njih gospodarji upali, da bodo na osnovi teh podatkov dobili podporo. Več družinam smo na njihovo željo napravili prošnjo na banovino in drugim za denarno pomoč.

Kmetova stanovska zavest se krepi. V cenah in javnih dajatvah vidi kmet vzrok svojega nazadovanja. Ne „usoda malega obrata“, pač pa smotno izkoriščanje je tista sila, ki duši kmeta. Zavest kmečke skupnosti se bo prej ali slej tako utrdila, da bo razgibala in pokrenila borbo našega kmeta. „Tudi mi kmetje bomo osnovali „kartel“ in diktirali cene!“ Misel „Gospodarske sloge“ in k m e č k i h zadrug se poraja tudi na Strojni.

Diferenciacija vasi ni pri šent Danijelu zavzela tako ostrih oblik kot drugod. Vaškega mogotca, ki bi z neštetiimi vezmi priklenil vaščane nase in jih izkoriščal, ni. Vendar je kapitalizem razbil staro vaško skupnost in začrtal meje med posameznimi sloji, zlasti med trdnimi kmeti in vaško revščino.

Kaj pa n a r o d n a zavest? Nima plodnih tal, iz katerih bi rasla. Ljubljana živi življenje zase, šent Danijel zase. Narodni organizem je razbit; vezi, ki ga vežejo, so bolj bremena kot pomoč. Ljudski sloji nimajo opore v sebi enakih silah v širši domovini. Šent Danijel je od nekdanj znana narodna trdnjava. V času letošnje spomladanske poplave razpoloženja za tujca je ostal v celi vrsti vasi edini narodnostno nedotaknjen. In vendar je tudi v šent Danijelu pot narodnega vzpona pot socialne okrepitve, izobrazbe in svobode slovenskega kmeta in proletarca (ročnega in duševnega).

I. Bratko.

Polemika

Resnica in kriterij

Moje nedavne opombe k pojmovanju pisateljske svobode, kakršno se je pokazalo v brošuri „Dom in svet v letu 1937“, so vzpodbudle apologeta katoliške umetnosti in kritike, Franceta Vodnika, člana nekdanjega uredništva, ki je ta spis izdalo, da je v novembrski številki „Dejanja“ v obsežnem članku „Kriterij in cenzura“ zelo strogo zavrnil mojo sodbo o smislu za pisateljsko svobodo v njegovi skupini.

Izhodišče njegovemu dokazovanju oziroma zavračanju je stavek iz moje prvotne beležke, kjer sem o pisateljskih izpovedih trdil naslednje: „Pravega odnosa do pisateljstva in do skritih ter velikih stvari tega poklica ni mogoče imeti, če ne gledaš na vse pisateljsko delo, tudi na razmišljajoče, kot na izpoved, ki more biti samo iskrena ali neiskrena in samo v tem smislu resnična in neresnična“. Pripominjam že zdaj in poudarjam, da je ta stavek v neposredni zvezi z omembo

člankov, ki se dotikajo „sfere dogmatičnih resnic“, ne pa kakršnih koli resnic sploh. In točno v tej zvezi govori tudi Vodnik spočetka o navedenih svojih besedah in niza obtožbo na obtožbo zoper mojo misel nekako takole: „Pokazati hočem, da to, kar trdi Vidmar, ni res in da njegove misli izvirajo ne morda iz večje svobode, marveč so samo posledica drugačnega svetovnega naziranja, ki pa ni v nasprotju samo s katoliškim oziroma verskim pojmovanjem vobče, ampak nasprotuje hkrati vsem, ki razlikujejo med resnico in zmoto“... „Ni res, da ni objektivne resnice, marveč zgolj subjektivna. To naziranje, ki ga zagovarja tudi Josip Vidmar, je najčistejši pragmatizem, relativizem in subjektivizem ter zapoznala nietschejanska Svobodna misel, ki je danes v evropski zavesti na splošno že premagano stališče“... „Josip Vidmar v svojem prizadevanju, da bi branil samo osebno resnico, dokazuje, da ne pozna osnovne problematike sodobne evropske zavesti oziroma filozofije sploh“ „Ni res, da je sleherna izpoved samo v tem smislu resnična ali neresnična. Nasprotno: vsaka izpoved se more vrednotiti ne le po osebni iskrenosti, torej kot osebna resnica, ampak prav tako tudi z vidika objektivne resnice ali zmote“ itd. itd.

Ko Vodnik izreče vse te obtožbe oziroma očitke, preide z nekoliko presenetljivo kretnjo, češ, „že iz tega, kar smo povedali doslej, sledi, da je napačna Vidmarjeva trditev“... k svojemu edinemu dokazu, k dokazu z zgledi, kakor sam označuje ta oddelek svojega članka. Presenetljiv je namreč ta prehod zaradi tega, ker iz vseh njegovih navedenih očitkov sledi samo to, da se Vodnik ne strinja z mano, ne sledi pa še nikakor, da ima v svojem nasprotovanju tudi prav. In kaj je sploh smisel teh njegovih ugovorov? To, da je moje prepričanje v evropski zavesti danes že premagano stališče, oziroma, kar je isto, da ne poznam osnovne problematike sodobne evropske zavesti. Tudi če bi to bilo tako, še ne bi bilo za vestno išočega človeka nikakšen dokaz. Ves ta argument sodobnosti je vendar neka skoraj bi dejal modna zadeva, kakršne pisec, ki hoče vzbujati videz filozofa in bogoiskalca, in ki vrhu tega vztraja pri dvatisočletni tradiciji, ... ne bi smel jemati v misel. — In drugič, ali je moja miselnost res tako neznanska v tej sodobnosti? Ali ni Vodnik še nikoli slišal o neki dokaj sodobni filozofiji, ki dokazuje, da sloni vse človeško spoznanje na dveh besedih, in sicer na dveh nemških besedah „als ob“. Sicer pa mi niti ni treba segati v filozofijo. Ali se ne vrši ravno danes silovit prevrat celo v tako imenovanih eksaktnih vedah, prevrat, ki vodi v oni tolikanj zaničevani relativizem in katerega rezultat je enodušna trditev vse fizikalne vede, da velike hipoteze niso resnice, temveč samo fikcije, ustvarjene z mislijo, kako z najpreprostejšimi trditvami razložiti in obseči največje število pojavov?

Tako stoje stvari v sodobni filozofiji in znanosti. A jaz nisem ne znanstvenik ne filozof, temveč samo preprost misleč človek, ki po svojih močeh išče resnico in tudi resnico o resnici sami. In v tem svojem prizadevanju sem se dokopal do naslednjega prepričanja: Resnica živi samo v človeku in je zmeraj subjektivna; človeka pa obdaja neskončna resničnost; ta je objektivna. Resnica je človekova predstava, podoba, njegovo spoznanje o resničnosti. Čimbolj je ta podoba točna, tem večje je človekovo spoznanje, tem pravilnejša je njegova resnica; resničnost pa je edina kontrola vsake resnice. Toda ta kontrola eksistira samo v mejah izkustva ali možnosti naših čutov. Za metafizične resnice te kontrole za nas ni. Poudaril pa sem že v začetku tega sestavka, da v tem sporu gre samo za resnice te vrste, za metafizične resnice, ali kakor pravi bivše uredništvo „Doma in sveta“, za izpovedi, ki se „dotikajo sfere dogmatičnih resnic“. Za celo vrsto resnic imamo kontrolo v resničnosti; tako za vse naravne resnice in celo za moralne ter estetske, za te jo imamo namreč v samih sebi, ki smo tudi deli vesoljne resničnosti; za meta-

fizične, za katere tu gre, je nimamo. V tej sferi je objektivna ali absolutna resnica absolutna skrivnost. Vsi metafizični filozofski sistemi so samo fikcije, in to gotovo ne manj kot one velike fizikalne hipoteze, saj skušajo dati odgovor na vse večja in težja vprašanja kakor vse eksaktne vede skupaj.

Tako misli in sklepa prirodno iščoč človek. Tembolj, če se je nekoliko razgledal po zgodovini človeške misli in če se je spričo nje preveril, da so poslednja vprašanja vsaj za nas in za zdaj še nerešljiva, dasi so si ljudje zmeraj hoteli odgovarjati nanja in so tudi odgovarjali. Sprijaznil se je s tem spoznanjem toliko laže, če ga je poleg zgodovine poučilo še življenje, da človeka ni soditi po tem, kaj misli ali kaj veruje, temveč po tem, kaj in kdo je, kaj je kot moralno bitje in kot osebnost. Zato njegova žeja po zadnjih resnicah sicer živi in snuje, a miri jo spoznanje, da bodi ta resnica taka ali taka, njegova naloga in dolžnost, da je živeti dostojno in prav; o tem mu dajeta navodila njegovo srce in vest. Za prirodno iščočega človeka je resnica skrivnost.

Drugačna je seveda stvar pri Vodniku in njegovih. Vodnik pozna in ima absolutno resnico. Vprašanje po nji je odveč; odgovor je jasen vnaprej. Toda na svojih potih po svetu sem srečal nemalo Vodnikov, izmed katerih je bil vsak popolnoma preverjen, da ima absolutno resnico. To so bili: katoličani, budisti, ničejevci, marksisti, tolstojevci, teozofi, antropozofi itd. In če me ne bi bila od pripoznanja te ali one absolutne oziroma „objektivne“ resnice odvrnila že življenje in zgodovina, bi me bila ta srečanja. Kajti pri vseh teh vernikih sem opazil neko notranjo negibnost in neprožnost, neko okostenelost misli, ki jim ni več živo odgovarjala na finejše utripe življenja, neko pretirano pripisovanje važnosti nazoru, ki niti zdaleč ni tako velika stvar v življenju. Skratka, neko duhovno nesvobodo in omejenost. Motila me je mehanizacija njihovih sodb, ki so bile spet in spet gole dedukcije iz sprejete „objektivne“ resnice. Pri vsem tem pa so bili to navadno zelo sigurni, a ne prav rahločutni ljudje, ki jim je njihova resnica često dajala neke privilegije, neredko celo tega, da jim ni bilo treba vestno in ostro nadzirati same sebe. To jim je sicer dajalo dokaj trdnosti in aktivnosti, ni pa ravno povzdigovalo njihove človeške lepote. Podobne pojave sem srečaval celo pri vernikih mnogo nižjih resnic, kakor na primer pri pripadnikih psihoanalitičnega nazora.

Večino teh pojavov sem opazoval tudi pri pisateljih in kritikih, zlasti pri tistih, ki so šele po daljšem razvoju sprejeli to ali ono resnico kot objektivno ali absolutno. Z obžalovanjem v srcu sem opazoval upuščanje, ki ga je v umetniškem ustvarjanju povzročila absolutna resnica pri Tolstoju, in okostenelost sodbe, ki jo je druga resnica povzročila na primer pri Bjelinskem. Še hujšo katastrofo je pri nas doživel Aškerc. In slično se je godilo Strindbergu vsakokrat, kadar se je z vso voljo odločil za eno izmed resnic, ki jih je drugo za drugo priznaval v svojem življenju. Vsi ti primeri so me učili in priznal sem razloge pameti in razuma, ki sta mi govorila, da absolutne resnice ni, temveč da so svet, življenje in naša človeška usoda ena sama skrivnost.

Toda treba se je vrniti k Vodniku. Zapustil sem ga tam, kjer je z ono presenetljivo kretnjo, češ, da je njegov zagovor objektivne resnice že z dokazi podprt, prešel k dokazovanju z zgledi. V tem odstavku se njegovo argumentiranje zaostri v osrednji stavek vsega članka, v naslednjo trditev: „Ako ima prav Avguštin, ki trdi, da je Bog, ne more imeti hkrati prav tudi Nietzsche, ki je namesto Boga razglasil človeka za absolutno bitje.“ V tej antitezi je Vodnikova logika neoporečna in vendar je izhod iz tega logičnega precepa lahak.

Po ključu, ki je dan v trditvi, da je pisateljske izpovedi soditi po iskrenosti, in po miselnosti o resnici, ki sem jo ravnokar razložil, je stvar takale: Če na primer povprečnež trdi, da ni Boga, Avguštin pa, da Bog je, — ima prav Avguštin. In če

neki povprečen vernik izjavlja, da Bog je, Nietzsche pa, da ga ni, — ima prav Nietzsche. Na vprašanje, kdo trdi resnico, ali Avguštin ali Nietzsche, pa moram odgovoriti, da skoraj gotovo nobeden od njiju, in to kljub temu, da sem se tudi jaz — prav kakor Vodnik — v osmi šoli učil logične resnice, da more in mora biti od dveh diametralno nasprotnih si sodb samo ena pravilna. Zakaj umovanje o stvarih, ki so izven obsega našega razuma, ki so skrivnosti, je kakor v matematiki ravnanje s številom, ki ga označuje ležeča osmica in ki marsikakemu računu temeljito izpremeni zakonitost.

Moj odgovor na Vodnikovo antitezo ni ne prazna samovolja ne neresno izvijanje, temveč upoštevanja vredna misel, ki jo zgodovina filozofije že dolgo, dolgo pozna. Umsko najostreje je opisana pri Kantu v „Kritiki golega razuma“ v poglavju o „antinomiji v golem razumu, kjer je v četrtem nasprotju transcendentálnih idej pokazana ideja boga kot postulat razuma, in sicer ravno tako kakor je hkratu postulat razuma misel, ki božjo eksistenco zanika. In če posežem še dva tisoč let globlje v preteklost, naletim na besede, ki so oni antitezi o bogu še bližje in ki jih je izrekel Buddha. Deussen poroča o indijskem Mesiji takole: „Gotovo spada med najzanesljivejše stvari, ki jih o Buddhi vemo, da je dosledno odklanjal odgovore na metafizična vprašanja, kakor: ali je svet večni ali ne, ali je prostor omejen ali neskončen, ali se duša razlikuje od telesa ali ne, ali popolni po smrti živi ali ne.“ Vsa ta vprašanja in dileme, ki nastajajo iz njih, je Buddha zavračal s formulo, ki se pri njem stalno ponavlja in s katero bi bil odgovoril tudi na dilemo iz Vodnikove antiteze: „Netočno je, da je duša neumrljiva; netočno je, da je umrljiva; netočno je, da je neumrljiva in umrljiva hkrati; netočno je, da ni ne umrljiva ne neumrljiva.“

Teh besed ni izrekel kak areligiozni in brezbožni Voltaire, temveč Buddha, veliki ustanovitelj mogočne azijske religije. Sicer pa je ista misel o metafizičnih resnicah izražena tudi v ravnanju vseh velikih učencov človeštva. Ne Laotse ne Konfutsa ne Buddha ne Sokrat niso ljudem razodevali „objektivnih“ metafizičnih resnic, marveč so jih učili prav živeti, odkrivali so jim zakone človeškega srca in vesti. In v tej vrsti ni mogoče izpustiti niti Kristusa, o katerem pravi Wells v svoji zgodovini: „Dejstvo je, da celota teoloških trditev doktrinarnega krščanstva v evangelijih nima trdne opore. — Dokazi za te nauke so v evangeliju samo nakazani in posredni.“ Drugačna pa je kajpada stvar pri organizaciji verstev. Tam je poudarjanje metafizičnih resnic nujno.

Tak je edini Vodnikov dokaz za „objektivnost“ metafizične resnice in njegov ugovor zoper mojo misel o vrednotenju miselnih izpovedi. V odstavkih za antitezo o božji eksistenci mu zdrkne predmet resnic z metafizične ravnine v moralni in stvarni svet, kjer je resnica res lahko objektivna in kjer zanjo eksistira kontrola naših čutov in stvarnosti. O teh resnicah pa kakor sem že poudaril, v svojih prvotnih opombah nisem govoril, zato ne bom niti zdaj.

Prav tako zdrkne Vodnik s prave, metafizične ravnine v drugem poizkusu nekega dokaza za svojo tezo, ko pravi: „Prepričan sem, da je število ljudi, ki bi želeli ali celo hoteli živeti brez sleherne narodnostne ali socialne bodisi verske ali kakršne koli že aksiomatične resnice (dogme), ki nas naposled edina osvobodi, v svetu kulture mnogo manjše od števila onih, ki so prepričani, da je konec koncev kaj malo pomembna ‚osebna resnica‘ ki se hkrati ne krije tudi — z objektivno resnico.“ Tudi narodnostne in socialne resnice so namreč ideje, za katere je kontrola v resničnosti možna. Zato vprašanje o njih ne spada v ta spor. In potem ta poizkus dokaza! Ali naj o resnicah odloča plebiscit? In to predlaga Vodnik, ki v isti številki „Dejanja“ v uvodnem članku toži zaradi osamelosti in izločenosti resnične osebnosti!

In takoj nato še en tak, ne, mnogo hujši korak navzdol. Kaj neki pomeni in kakšen je logični smisel naslednjega njegovega stavka? „Kako naj me odreši ‚Bog mojega srca‘, če pa ni resničen Bog, ki biva tudi tedaj, ako ni resnica mojega srca, . . ampak samo moja želja, moj sen ali celo moja — blodnja?“ Ali ni to takale logika: Hočem biti srečen in bogat. Če to, kar imam v roki, ni zlato, ne morem biti. Torej to mora biti in je zlato. — Kaj je to? Dvomim, da filozofiranje „pretežke“ vrste. Prej neprevidnost. Morda središče in ozadje vsega Vodnikovega napora.

Kako tedaj vrednotiti izpovedi, ki vsebujejo ugibanje in razglabljanje o zadnjih resnicah? Že ko sem prvič pisal one sporne besede o vrednotenju razmišljajočega pisateljstva, sem se zavedal, da velja zanj poleg iskrenosti še več meril, ki bi jih vse lahko strnil v pojem človeške dragocenosti. Poudaril pa sem iskrenost kot prvo izmed njih. Vsaka iskrena izpoved, ki govori o globokem in samobitnem spoznanju in iskanju in ki je notranje logična, je človeško dragocena, naj izpoveduje tako ali drugačno metafizično resnico. Drugega merila ni zanj in kdor jo sodi drugače, ji dela silo. Če je to „pragmatizem, relativizem in subjektivizem“ — bodi, ni me strah teh grmečih in tujih besed. Resnica tega stališča mi dopušča, da se vselej živo zavedam vse veličine in majhnosti človeka in vse njegove svetle poti, ki gre iz teme v temo, iz neznanega v neznano in ta zavest je čudovita v svoji strahotnosti. (Prav gotovo pa moje stališče ni „Svobodna misel“ Nietzschejeva. Bil sem in sem njegov spoštovalec, nikoli pa nisem bil njegov vernik, kar dokazuje že davni moj članek o Cankarjevem Kantorju, ki sem ga zagovarjal kot demoničnega človeka velike poslušnosti — lastni naravi, ne pa kot Nietzschejevega nadčloveka z njegovo voljo do moči.)

Ali naj še razpravljam, katero stališče nasproti resnici je svobodnejše? Govoril sem že o nevarnosti absolutne resnice, ki so ji podlegli celo duhovi, kakršni so bili Bjelinski, Strindberg in celo Tolstoj. Kako ji ne bi manjši od njih? Brošura „Dom in svet v letu 1957“ in Vodnikov članek „Kriterij in cenzura“ mi to nevarnost samo potrujeta.

J. Vidmar.

V obrambo verodostojnosti Tumovih „Spominov“

Pod naslovom „Kako piše zgodovino dr. Henrik Tuma“ je objavil „Slovenec“ v št. 129 od 10. junija pl. l. nekaj kritično-polemičnih pripomb k avtobiografiji pokojnega dr. Tume in v št. 136. od 18. junija pl. l. tudi njihovo nadaljevanje pod naslovom „Dr. Tuma in londonski pakt“. Pisec je vzel iz Tumeve knjige tri navedbe in o njih kategorično zatrjuje, da si jih je Tuma kratko in malo izmislil. Če pogledamo njegovo „dokazovanje“ malo bolj od blizu, se prav vidi, da ne vzdrži nobene kritike in da je storil v vseh treh točkah pokojnemu Tumi krivico. To hočem na najkrajši način pokazati v naslednjem.

1. Razgovor Tume s Hohenlohejem. Tuma piše v spominih, da se je avgusta 1917 sešel na Dunaju s princem Hohenlohejem na razgovor. Kritik pa pravi, „da si je dr. Tuma to svojo trditev popolnoma izmislil, da daje samemu sebi neko važnost“ in ponuja za to „direkten dokaz“. Toda v vsem njegovem razmotrivanju ni niti sledu kakega dokaza. Predvsem Tuma prav nikjer ne govori o ministru Hohenloheju in so torej vsa protislovna piščeva izvajanja o „tako zaposlenem ministru H.“ ki „ni bil več minister in tudi ni imel nobenega izgleda več, da bi še kdaj postal“ in podobna, povsem brezpredmetna. Prav tako brezpredmetno je vprašanje, ali se je H. avgusta 1917 ganil iz svoje palače ali ne. Svoje trditve, da se je H. „odtegnil vsem stikom z zunanjim svetom“, „da se je bil čisto zaprl vase“ in da ni imel ne le nobene besede v zunanje- in notranjepolitičnih